

Barcelona, ciutat oberta: transformacions urbanes, participació ciutadana i cultures de control al barri del Raval

Gaspar Maza. *Ajuntament de Barcelona*
Gary McDonogh. *Bryn Mawr College. EUA*
Joan J. Pujadas. *Universitat Rovira i Virgili*

Les imatges socials sobre el barri del Raval tenen una càrrega estereotipada molt forta, que tendeix a reproduir-se al llarg del temps. Partim de la hipòtesi que, des de temps del Pla Cerdà, les polítiques socioculturals i urbanístiques públiques han adoptat la forma d'un contramoviment social que, amb la disculpa de lluitar contra la marginació social i la degradació urbanística, han posat l'èmfasi en mesures de control que volien suplantar o tutelar les iniciatives associatives sorgides de la gent del barri.

Social images of the Raval neighbourhood have an enormous stereotypic burden that tends to reproduce itself over time. Beginning with the hypothesis that, from the times of the Pla Cerdà, socio-cultural and urban policies have become a social counter-movement which, with the excuse of fighting against social marginalization and urban degradation, have emphasised control measures with the aim of supplanting or supervising associative enterprises set up by the people of the neighbourhood.

Fins fa ben pocs anys el Raval estava d'esquenes al sol. Els carrers que recorren el barri i que tan típics i encisadors són per a molts, als seus veïns només els donaven la possibilitat d'anar a parar a un altre fosc i humil carrer que alhora feia el mateix, de manera que limitaven el dret intrínsec de les persones a gaudir d'espais oberts on prendre el sol i poder respirar a fons.

La voluntat expressa de no voler trencar l'encant del barri ha estat preservada sempre que no transgredís la dignitat d'uns veïns que, sense les possibilitats econòmiques per canviar de pis o sense el desig d'anar-se'n del seu barri de sempre, vivien en un Raval degradat i marginat de la ciutat.

Amb la premissa "el primer és la gent", les transformacions s'han succeït arreu del barri.

Equipaments, obres d'infraestructura, rehabilitacions, enllumenat, etc., però potser les obres més emblemàtiques d'aquest procés de metamorfosi han estat les places.

Aquestes places on sovint veiem avis prenent el sol, nens jugant, gent passejant, han estat guanyades amb gran esforç i són el símbol d'aquest nou barri, que comença a mirar de fit a fit un futur on les relacions humanes són prioritàries, enfront de la determinació de les èpoques anteriors, on el principal interès era l'edificació de qualsevol espai obert i sense comptar amb les condicions humanes dels habitants.

Gaudir d'aquests espais és retrobar-se amb els veïns, amb la conversa, amb la relació... i fer, en definitiva, un barri més humà per a la seva gent.

Xavier Casas, regidor-president de Ciutat Vella.
Ciutat Vella dia a dia, maig 1993

Aquest text del màxim responsable municipal del barri del Raval de Barcelona, fou publicat a l'opuscle *Ciutat Vella dia a dia*, que mensualment editen els serveis del Districte de Ciutat Vella. Segons el regidor, la metamorfosi emblemàtica de les places del barri representa un esforç de canviar la imatge del barri i de millorar la vida dels seus habitants, posant els interessos de la gent del barri per avant de qualsevol altra premissa: *el primer és la gent!* Al mateix temps, la imatge de la nova vida social que el text ofereix –*avis prenent el sol, nens jugant, gent passejant*– representa una selecció de tòpics, que volen afrontar una certa imatge estereotípica de l'antic barri xinès –*típic i encisador*– però que eliminen altres facetes de la història, la cultura i les reivindicacions del barri. En aquesta revisió sobre els discursos ideològics i les pràctiques concretes de la història del barri trobem tot

La creixent diversitat és un dels elements que caracteritzen el Raval i altres barris barcelonins. Nens de diverses ètnies a les festes de la Mercè de Barcelona de 2002 (El Periódico, 25 de setembre de 2002, pàg. 1).

un seguit de preguntes que són rellevants, tant per a la història dels moviments socials de la ciutat, com per a l'antropologia urbana.

En general, la Barcelona contemporània, mitjançant els mitjans de difusió i propaganda municipals, ha creat una imatge de concòrdia, de diàleg, de participació ciutadana i de gran èxit urbanístic. La imatge de la ciutat amb motiu de les Olimpíades de l'any 92 ens mostrava una ciutadania identificada amb una política municipal concreta, amb una fita específica i espectacular, puntual. Una ciutat d'aquestes característiques respon també a un model somniat per determinats agents de canvi, públics i privats, locals i globals, socialdemòcrates i liberals. Una ciutat, però, on no tenen cabuda molts dels actors socials ciutadans preexistents. Com ja s'ha dit en un altre lloc, aquesta ciutat somniada deixa de pensar-se com una *ciutat de residents* per esdevenir una *ciutat d'usuaris externs*, nacionals i transnacionals (Pujadas i Baptista, 2000). A més, aquesta ciutat no pot ésser desconnectada de la història d'imatges i dels contextos urbans del barri i dels models socials pels quals hem interpretat la seva història (McDonogh 1987, 1999). Aquí, volem fer ús de l'experiència de vint anys de treball de camp al barri, així com de l'anàlisi dels moviments socials que hem revisat aquí, per tal d'avaluar aquest somni i els seus impactes sobre un barri concret on les intervencions socials tenen arrels històriques importants. Suggereixen, per exemple, que algunes actuacions, com la construcció de places emblemàtiques al Raval, tenen un sentit cultural de contramoviment davant del possible naixement de moviments socials al Raval històric. Aquesta herència de control social, higienista i arquitectònica té reminiscències en les reformes actuals que, potser, no corresponen al somni d'un barri més humà. L'objectiu d'aquest article, doncs, és intentar mostrar algunes de les contradiccions internes que s'amaguen darrere del celebrat *model urbà* de Barcelona, així com els contrastos històrics i contemporanis entre el discurs i les pràctiques polítiques a la ciutat de Barcelona. Per això, l'antropologia, com a disciplina interrogadora, pot participar en el projecte de millora de la ciutat i del mateix barri.

La nostra unitat d'observació, el Raval, és un dels nuclis principals i més emblemàtics de la vella Barcelona. Un espai cèntric, molt a prop de les principals rutes i itineraris dels turistes i visitants. Un barri d'elevada població, amb grans contribucions a la indústria i a la cultura ciutadanes, un barri d'immigrants que van esdevenint barcelonins i de barcelonins a la cerca d'alternatives, un barri "servidor de la ciutat" (Artigues Vidal, Mas Palahi i Suñol Ferrer 1980). També, és un barri on, des de fa molts anys, s'han anat substituint carrers estrets, edificis ruïnosos, misèria i prostitució, per edificis nous, restaurants elegants, espais oberts i grans equipaments culturals orientats preferentment a gent aliena al barri.

Des de la nostra perspectiva, no es pot afirmar que les respostes dels edils urbans als molts problemes del barri del Raval s'emmarquin en una situació política dominada per l'absència d'interlocutors, disposats a dialogar i a analitzar les perspectives de canvi de la seva situació. En altres treballs hem analitzat els esforços dels veïns per dur a terme mobilitzacions reivindicatives, que no han pogut cristal·litzar en moviments ciutadans efectius, orientats a debatre les condicions del canvi urbanístic i social del barri (McDonogh

Veïns reivindicant nous espais per a activitats i serveis socials a Can Fargas (Barcelona, gener de 2001).

1999, Maza 2000). Aquí analitzem les actuacions de la ciutat i de les seves classes dominants com un moviment social d'interès antropològic per comprendre més la complexitat de la formació d'una Barcelona nova. Comencem amb una discussió de les arrels de la planificació moderna i continuem amb una anàlisi cultural dels discursos i dels espais del barri contemporanis. Amb aquestes dades, podem il·lustrar una dialèctica contínua entre imatge i resposta, burgesia i marginalitat, ciutat i barri, passat i futur.

La producció històrica del barri i de les pràctiques de reforma i control

Des de fa més d'un segle el barri del Raval (i, sobretot, la part que constitueix l'anomenat popularment *barri Xino*) ha estat identificat per la premsa, i també pels reformistes polítics i socials, com una àrea amb problemes que requereixen intervenció. La problemàtica "visible" del barri ha variat segons l'època i els autors: els riscos generats per la prostitució i la misèria (Boatwright i Da Cal, 1984; McDonogh, 1987), els problemes derivats de la injustícia social i de salubritat, la població drogoaddicta (Romaní, 1992), o els fenòmens de la immigració i la marginació social (McDonogh, 1993; Maza, 1999). Les diferents veus d'alarma, des d'una òptica conservadora, liberal o d'esquerres, sempre han identificat el Raval com un lloc de profund desordre social. Aquestes visions expliquen tota una història d'a-

larma social i d'intervencions que, malgrat el temps transcorregut, encara es fa palesa fins a finals del segle xx amb les importants intervencions de l'administració municipal socialista.

El Raval, denominat també Drassanes o Districte Cinquè, sorgí a l'edat mitjana com a àrea fora muralla de Barcelona. A l'edat moderna, ja dins les noves muralles, era principalment una zona d'horts i de convents. Al llarg del segle xix (però, sobretot, entre el 1835 i el 1860) el barri experimentà una gran mutació, en instal·lar-se nombroses fàbriques, que servien de bressol per a la Barcelona industrial (Sagarra, 1998: 1). El proletariat de la nova indústria es barrejava amb immigrants i mariners, i es generà una imatge de bohèmia, sobretot a la part sud del barri, que va arribar a assolir notorietat internacional durant el període de finals de segle. La superposició d'ordres i l'heterogeneïtat de la seva població van servir de base per a la construcció d'una imatge perdurable de desordre social i una varietat de respostes mediatitzades pels discursos moral, científic o de reforma social.

El metge higienista català Pedro García Faria (1884) contribuï a la creació d'un discurs sobre el Raval, com a zona de problemes higiènics i morals. Referint-se al carrer de l'Arc del Teatre, diu:

"Es, bajo todos los conceptos, una de las que peores condiciones higiénicas reune, estrecha, tortuosa, mal orientada, poco soleada, casas grandes pero subdivididas en reducidas habitaciones en las cuales mora extraordinario número de habitantes, es el centro de muchos vicios, especialmente la prostitución; el pavimento muy malo y la alcantarilla de las peores de Barcelona. Dominan todo género de enfermedades infecciosas; son numerosos los casos de tuberculosis, pulmonías, sarampión, viruela y difteria, enfermedades tifoideas, fiebres puerperales, afecciones tetánicas, enteritis, meningitis, bronquitis, cardiopatías, apoplejías, etc." (García Faria, 1884: 153).

La seva era una resposta de reforma higienista, de neteja i de control urbà.

En un article de Prudenci Bertrana en la revista *L'Esquella de la Torratxa*, cinquanta anys més tard, es critica encara el cinisme i la doble moral dels visitants aristocràtics que freqüenten el bar-

A hores d'ara, s'han de cercar factors que propiciïn el reconeixement entre els ciutadans; en aquest sentit, la música esdevé una eina de primer ordre. Membre del grup Macaco durant la seva actuació a l'estació de França durant les festes de la Mercè de 2002 de Barcelona. (El País-Cataluña, 25 de setembre de 2002, pàg. 7).

ri. Però es dona una imatge desesperançada del futur dels veïns, normalitzant imatges mèdiques:

“Ignocents criatures, amb el raquitisme i l’escròfula pintades en la faç inexpressiva, s’entreguen a un jugar trist, revolcant-se en el fang del carrer. Mai han vist el sol, mai han vist un arbre, mai han vist cantar un aucell, i ja miren amb gosadia i escupen amb cinisme.” (Bertrana, 1936: 249; McDonogh 1987).

Uns anys més tard, amb el pseudònim Friend (1930), un articulista d’ *El Correo Catalán* se sumava al judici moral contra el barri, i suggeria que l’única solució per als problemes que generava era la seva inevitable desaparició: “Hoy en día este barrio de Atarazanas, para el que se prevee en plazo no lejano una total desaparición, es algo que atenta a la moral y aún al estómago menos delicado, es un semillero de malas costumbres...”. És a dir, després de mig segle de negociacions, la resposta que s’oferia era l’eliminació dels espais i dels habitants del barri.

Sens dubte, el discurs moral/higienista constituïa un element essencial del discurs reformista burgès que reflectia la seva hegemonia dins la Barcelona moderna. Però hi havia també un discurs reformista d’esquerres que assumia bona part d’aquest discurs moralitzant, tot i posar el seu èmfasi en la crítica social al sistema. Així, Jaume Aiguader Miró, regidor de l’Ajuntament de Barcelona i militant d’Esquerra Republicana, denunciava la situació en un article de l’any 1929: “Cal veure la barriada en plen dia, cal pujar per aquelles escales rànegues i entrar en aquells pisos que es defensen amb barajades pudentes. Si allà és crit de justícia constant” (Aiguader Miró, 1929). La mateixa preocupació es manifesta en el discurs arquitectònic i social de la revista AC, del GATCPAC, que defensava una reconstrucció integral, mai realitzada, d’aquest espai central de Barcelona. La dimensió social del problema del Raval és denunciada en un article del diari *El Treball* d’inicis de l’any 1938 que reclamava canvis globals al barri:

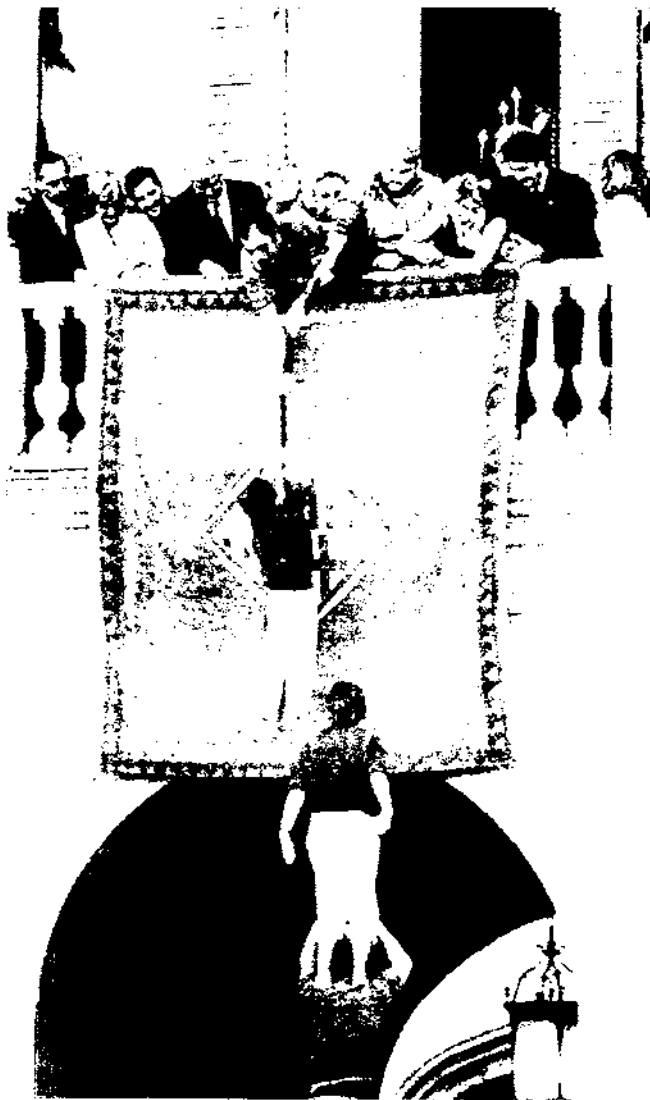
“Els obrers que hi viuen amb els seus anhels, amb les seves necessitats de classe, reclamen la construcció de guarderies, escoles i cantines per als seus infants i dignifiquen un districte conegut de forma equívoca gràcies al rètol infamant que li posà una literatura decadent.” (S. a., 1938.)

A l’època franquista, es mantingué el discurs sobre espai i control, malgrat que hi havia una mancança aparent d’actors ciutadans i de polítiques concretes. Aquesta construcció ideològica d’accions i d’espais urbans «sense ideologia» es pot trobar en alguns comentaris referits a l’avinguda García Morato (avui Drassanes), que proposaven el buidatge del centre de l’antic barri Xino. *El Diari de Barcelona* donava suport a aquesta visió:

«Barcelona se transforma. Ya es una gran ciudad moderna. Ya es un pueblo limpio de determinadas morbideces, ajenas a él... Lo que nos importa como barceloneses y lo que importa a los españoles es que ya no exista el barrio chino y quede limpio y con brillo nuevo el Distrito V (DB, «Lo actual: Distrito V» 27 d’abril de 1962).

Més tard, Àngel Guallar constatava algunes respostes crítiques dels veïns. Però, al mateix temps, opinava que, «hombre, la avenida es una gran mejora para la ciudad.» (1964 DB 173).

Els governs postfranquistes rebutjaven els processos urbans desenvolupats a l’època anterior, però continuaven defensant valors «científics i neutrals» de neteja i reforma que enllaçaven amb les idees dels governs municipals d’inicis de segle. Les seves primeres intervencions, per exemple, definien les prioritats següents:

Les instàncies polítiques, amb els seus sistemes burocràtics, propicien que els diferents grups socials mantinguin punts de vista altament diferents. Fotografia: Ajuntament de Barcelona durant les festes de la Mercè de 2002. (Avui, 25 de setembre de 2002, pàg. 27, foto de J. Losada).

trucció d'un vell edifici on, segons els veïns, vivien «grups problemàtics». La nova plaça, però, introduïa altres problemes. Al projecte original es mantenia l'alineament del carrer i els murs al voltant d'aquest nou espai verd, que: «planteja la discreta complicitat entre el món tancat, recollit i tranquil de l'interior i el compromís respectuós de l'exterior» (Ajuntament de Barcelona, 1983: 122). Aquest projecte creava espais invisibles que van preocupar els veïns, que es queixaven de l'ús de l'espai per bandes de joves i borratxos. Evidentment, com vàrem poder comprovar en algunes visites fetes en aquell temps, el lloc també era utilitzat per alguns veïns per passejar els gossos, que deixaven el terra ple de brutícia. Finalment, aquesta plaça va ser tancada amb reixes. Es tractava d'un espai ple de perills que només podien ser combatuts per mitjà de la buidor total. La plaça va sobreviure en aquest estat fins a una nova intervenció que es va realitzar l'any 2001 i que discutirem més endavant.

Mobilització ciutadana dintre de l'espai de reforma

Tal vegada, en altres temps, el Raval també hauria pogut ser caracteritzat com un nucli social de rebel·lia i de denúncia contra les condicions de marginació dels seus veïns. A l'inici del segle xx el barri va ser escenari de nombroses mobilitzacions ciutadanes, com la que es va produir com a resposta a causa de la mort d'una florista de les Rambles en un atemptat l'any 1905 (Kaplan, 1992: 79-125), o com els fets de la Setmana Tràgica, l'any 1909, amb els atemptats contra fàbriques i esglésies. La primera meitat del segle XX, fins a la Guerra Civil, va tenir el barri com a seu d'algunes associacions polítiques o de mitjans de comunicació. L'anarquista Emili Salut (1938), per exemple, retratava el barri, on precisament ell havia nascut, en termes de misèria i d'explosivitat social:

“Brutals condicions de treball que, com una

«La necesidad de instalar zonas verdes y jardines urbanos en el barrio adquiere, a la vista de los datos presentados, el carácter de urgente. Es de importancia vital la creación de «pulmones» en el barrio, así como de espacios al aire libre bien acondicionados donde niños y ancianos puedan dirigirse.» (Ajuntament de Barcelona, 1981: 13).

Projectes com les famoses «places dures» (per exemple, la cèntrica plaça Salvador Seguí) anticipaven el gran projecte de la Rambla del Raval. Notem, però, una certa sensibilitat sobre l'impacte d'aquestes intervencions sobre els espais del barri. El periodista Julià Peiró es queixava a *El Periódico* de 1981 que: «Las Ramblas están 'limpias', pero vacías. (...) Hay ahora en estas calles un silencio como era difícil de imaginar.»

Al mateix temps, McDonogh (1987) constatava que s'estava generant un altre «espai buit» als nous jardins d'Emili Vendrell al carrer Joaquim Costa. Aquest solar va aparèixer fruit de la des-

Els esdeveniments festius són aprofitats, en moltes ocasions, pels ciutadans per fer les seves reivindicacions. Festes de la Mercè (Avui, 25 de setembre de 2002, pàg. 27. Foto: J. Losada).

natural conseqüència, feren fomentar el primitiu anarquisme d'aquells anys en què els operaris predicaven a totes les fàbriques i tallers; prèdiques que totes les famílies obreres coneixien pel full clandestí que repartia algun veí entusiasmada, a més de la constant propaganda que setmanalment anunciaven per les cantonades els cartells de vius colors, amb lletres grosses, invitant tot l'any al míting propresos o per a declarar-se en vaga. Fou per aquell ambient de violentes propagandes i constats persecucions governamentals, el que la nostra generació obrera barcelonina visqués una adolescència inquietada excessivament per les prèdiques anarquistes, que tant germinaren entre les reixes i l'anomia d'uns barris que foren veritables viviers de revolucionaris." (Salut, 1938: 17).

Dos anys abans de la publicació d'aquestes memòries de Salut, un altre revolucionari va publicar a *Solidaritat Obrera* un text on qualificava el barri de gresol de misèria i no de revolució. A propòsit de la mort al barri de Francisco Ascaso amb motiu de l'aixecament franquista, deia:

"Jamás se hubiera pensado que con sangre se dignificara el Barrio Chino. Tanto se había derramado en él, que no podía esperarse que con ella se lavaran las culpas que, sobre el miserable reducto de la humanidad doliente y vicioso de Barcelona pesaba por inapelable sentencia de la moral burguesa..." (A.O.R., 1936).

A l'època de Franco, molts carrers del Raval semblaven formar un enclavament de població subproletària i una zona de diversió al servei de la ciutat, però també al marge de la seva vida quotidiana. Molts dels seus veïns, immigrants d'altres parts d'Espanya o estrangers, havien acceptat les dures condicions de vida al barri com a experiències transitòries, a escala individual o familiar, en comptes de reaccionar contra una situació d'injustícia estructural localitzada territorialment. Per a la majoria d'actors socials la prioritat consistia a escapar del barri, abans que intentar modificar les seves condicions de vida o la seva imatge. La transitorietat i la desvinculació dels veïns amb relació al seu entorn social immediat són, doncs, dos dels trets distintius d'aquest conglomerat urbà.

Fa pocs anys, a la dècada dels noranta, els veïns també es van tornar a mobilitzar contra les condicions d'inseguretat ciutadana al barri, derivades de la delinqüència i del consum de droga. En aquest darrer cas, però, no es tractava d'un moviment social, sinó d'una demanda d'ajut als poders públics. A diferència de barris com el de Gràcia, la població transitòria del Raval no va crear després de la Guerra Civil moviments reivindicatius o socials, especialment, en aquests darrers anys del segle XX, en què les transformacions socials i espacials han estat tan importants. Com explicar aquesta absència de participació ciutadana

en aquest enclavament metropolità? No hi ha respostes fàcils, però pensem que el desordre del Raval és, al mateix temps, un desordre intern i una mostra de les desigualtats i dels problemes socials de la ciutat de Barcelona com un tot. I reconeixem que la política i la cultura municipals s'havia anticipat a la possible creació de moviments ciutadans, mitjançant una cultura de control, d'intervencions urbanístiques i de repoblació humana.

L'escriptora i periodista Maruja Torres, filla del barri, compartia aquesta vivència de desvinculació en un text de caràcter autobiogràfic, que enfocava en un to molt crític les misèries que s'amagaven darrere el discurs triomfalista de la Barcelona preolímpica:

"Parece que existe un plan para remodelar el barrio, que van a convertirlo en un lugar distinto, derribando manzanas enteras de habitáculos miserables para quitárselo a los marginales que ahora lo pueblan, viejos supervivientes que le pertenecen como las lesiones de sus paredes, y a los extranjeros que, entre sus calles desatendidas, encuentran un primer refugio cuando recalán en la ciudad. Quieren que al Barrio vayan a vivir jóvenes profesionales de éxito, crear centros de lo que llaman animación cultural, borrar del mapa una mancha negra, ahora que la ciudad está empezando a ponerse en obras para cuando se celebren los Juegos Olímpicos.

No derramaré ni una lágrima. De niña, el Barrio sólo me importaba en la medida en que podía salir de él. Y en mis sueños queda a mis espaldas, como el campo de una batalla ajena del que se ha huido precipitadamente para no tener que contar los muertos(...).

Ahora que he vuelto, bien a pesar mío, para encontrarme con las cuentas pendientes que durante muchos años he creído poder soslayar, no es la memoria de las piedras ni las calles lo que me conmueve, sino ese retorno a borbotones de voces y olores del pasado que nunca pensé volver a escuchar, que nunca he querido convocar." (Maruja Torres, 1997: 35-36, 68-69).

Això no exclou l'existència (en el passat i en el present) d'un sentiment comunitari i d'unes estructures associatives, per part de veïns d'antic

arrelament al barri o d'altres actors, com els comerciants de la zona. Però poc poden fer aquests per enfrontar-se a aquesta imponent població flotant i desarrelada i, al mateix temps, entrar en diàleg amb uns poders públics, que han exercit severes polítiques de control, moguts per l'alarma social que la vida i les imatges del barri generaven entre la societat barcelonina benpensant.

Des del segle XIX, i fins als nostres dies, el Raval ha sofert forts impactes de les polítiques de control de l'espai públic. Malgrat la potencial –i de vegades efectiva– resposta local dels veïns del barri, la creació de nous espais buits o reordenats, la programació d'activitats en espais públics del barri per part de les autoritats municipals o la negociació de controls privats o públics sobre l'espai del barri són indicadors de la tutela permanent que s'hi ha exercit sempre a partir d'aquesta ideologia de control. Es tracta d'un veritable "contramoviment" social, que ha intentat respondre als problemes reals i a les imatges estigmatitzadores que caracteritzen el barri i que, a més, ha sobredeterminat la vida dels seus veïns i ha induït a les transformacions contemporànies. En el fons, més enllà del procés de gentrificació de la part nord del barri i de les intervencions urbanístiques i de l'habitatge en la part sud, poc han canviat el discurs i les imatges que la ciutadania i els poders públics tenen del Raval en l'actualitat, respecte a la retòrica de fa un segle. Potser el que més ha variat en els darrers decennis han estat les pràctiques, ja que les intervencions realitzades en els darrers vint anys superen amb escreix les realitzades durant els cent anys anteriors. Tornem ara a l'etnografia de les places emblemàtiques del nou Raval dintre del seu context actual.

La ideologia de l'espai públic i les seves conseqüències urbanístiques

L'any 1986 el conjunt de Ciutat Vella va ser declarada Àrea de Rehabilitació Integrada (ARI), per tal d'enfrontar-se al procés d'intervenció urbanística i de l'habitatge al centre històric de la ciutat d'una manera coordinada amb la resta d'administracions públiques, amb l'objectiu de

Les noves condicions socials fan que els poders públics hagin de tenir actuacions més importants per tal que no es formin espais exclusivament o majoritàriament de persones immigrants.

Fotografia: Comitiva oficial, camí de l'església de la Mercè de Barcelona. (Foto: Pedro Madueño. La Vanguardia, 25 de setembre de 2002).

desenvolupar un Pla d'acció integral (PAI), resultat de l'harmonització dels diferents PERI (plans especials de reforma interior), elaborats per a cada barri o sector del Districte. Per dur a terme el projecte es va crear una societat de capital mixt PROCIVESA (Promoció de Ciutat Vella SA), que representa l'entrada del capital privat en aquesta operació d'ampli abast. Aquesta empresa és la responsable de les expropiacions i enderroc dels edificis afectats, així com de l'adquisició i rehabilitació dels edificis de real·lotjament. D'altra banda, PROCIVESA cedeix els solars a l'INCASOL (Institut Català del Sol), dependent de la Generalitat, per tal que aquest s'encarregui de la construcció de nous habitatges i equipaments.

La inversió total realitzada entre 1988 i 2000, segons Fuster (2001), ha estat de 118.648 milions de pessetes pel conjunt d'actuacions a Ciutat Vella. Una de les prioritats ha estat dotar els barris d'equipaments públics. Al Raval trobem el Centre Cívic de Drassanes, el Poliesportiu del Raval, el MACBA, el Centre de Cultura Contemporània i la concertació amb diferents universitats, que han instal·lat o estan en procés de fer-ho, diferents centres (UB, UPF i URLL). L'altra política duta a terme per l'Ajuntament és la creació de places, dins una perspectiva estratègica d'esponjament de l'espai. La política d'habitatge, pel seu

cantó, ha tingut un protagonisme clar. L'enderrocament d'habitatges vells i obsolets ha estat espectacular i no exempt de crítiques per part dels veïns que, en molts casos, s'han associat per tal d'intentar preservar vells edificis malmesos, però d'indubtable interès històric i artístic, com va ser el cas de Can Buxeres, que va donar peu a la mobilització que feia servir el lema de "Salvem Can Buxeres" (El Borinot, 2001). La manera com l'empresa PROCIVESA ha executat les expropiacions ha estat una font important de conflicte, igualment que l'atribució de nous habitatges d'iniciativa pública als veïns afectats. Segons una d'aquestes associacions, els problemes amb l'empresa són grans i justificats:

"És Procivesa qui s'encarrega de pactar les condicions d'expropiació amb uns mètodes que han estat denunciats per diverses associacions i grups de pressió de veïns. En primer lloc, perquè s'ha negat a pactar col·lectivament amb tots els veïns afectats, malgrat les reivindicacions i demandes que s'han fet en aquest sentit. Aquesta situació ha generat injustícies en l'atribució dels nous habitatges, fins al punt que alguns veïns s'han barallat entre ells i ja ni es parlen. I en segon lloc, perquè s'han donat casos d'expropiacions irregulars. Segons aquestes associacions, els residents en pisos que han de ser enderrocats són pressionats

psicològicament perquè deixin casa seva. Les associacions esmenten el cas de veïns àrabs que no entenen l'idioma i a qui s'ha traduït enganyosament el document d'expropiació o de persones amb problemes d'alcoholèmia a les quals, aprofitant la seva dependència, ha resultat senzill fer fora de casa seva amb quantitats de diners irrisòries.

Procivesa comença el procés d'expropiació enviant una carta a les persones afectades. En aquesta carta els dóna un ultimàtum per tal que signin un acord i se'ls amenaça de perdre els drets als habitatges si no ho fan en el termini de deu dies. L'acord que ofereix contradiu els drets que atorga la Llei d'expropiació forçosa. És a dir, vulnera el dret de real·lotjament d'aquelles persones que fa menys de cinc anys que viuen en pisos i vulnera el dret de subrogació (que permet que els familiars puguin heretar la propietat) a molts veïns d'avançada edat. A més, molts altres perden els drets adquirits en el contracte actual i només se'ls ofereix el real·lotjament. Molts dels propietaris de les finques afectades, gent gran amb pensions baixes, són indemnitzats amb quantitats que estan al voltant de la dècima part del valor real dels seus habitatges." (Salinas, 1999)

Les crítiques que en el seu dia va suscitar l'aprovaçió del Pla General Metropolità (1976), van ser assumides parcialment durant el procés d'elaboració del PERI del barri del Raval, aprovat l'any 1985. L'element bàsic del consens consistia a abandonar els projectes d'obrir grans vies a l'interior del barri, com s'havia previst al PGM, tot mantenint encara la filosofia d'articulació urbana del Pla Cerdà. Des de 1988, però, amb la creació de PROCIVESA, comença a aparèixer la figura del Pla Especial, que suposa en molts casos greus desviacions respecte a les previsions del PERI. El cas més clar de desvirtuació del PERI és l'aprovació el 1995 i l'execució posterior del projecte de Rambla del Raval. El mateix es pot dir de l'avinguda Cambó al sector oriental de Ciutat Vella.

Les bases del consens entre veïns i Ajuntament en l'elaboració del PERI havien estat la conservació del patrimoni arquitectònic del barri, el manteniment del teixit social preexistent, així com la retenció de la població i del comerç instal·lat al

barri. Són moltes les veus que afirmen que aquestes premisses i aquesta filosofia no s'han respectat, per tal de donar pas a actuacions més espectaculars i amb major visibilitat, pensades més per al conjunt de la ciutadania barcelonina i per als visitants externs transnacionals, que per a les necessitats dels veïns residents.

Ja que, com assenyalàvem abans, els plantejaments ideològics dels espais públics semblen assolir un especial protagonisme en tot aquest procés de reforma urbana, ens ha semblat interessant fer un èmfasi especial en l'anàlisi d'algunes intervencions emblemàtiques: l'ampliació de la plaça dels Àngels i la creació de la Rambla del Raval. Com a contrapunt, farem esment d'alguns espais, que anomenem "espais esquena", per tal d'il·lustrar l'existència d'espais urbans quasi amagats, desconeguts i que no han tingut cap mena d'impacte entre els ciutadans que no hi viuen al costat.

Cultura i control: pràctiques de contramoviment als espais públics del barri

La plaça dels Àngels: un espai nou per contemplar un museu

La plaça dels Àngels, inaugurada l'any 1995, constitueix una de les primeres actuacions emblemàtiques dutes a terme dins del pla d'esponjament del barri. Sorgeix a partir de l'enderrocament d'alguns blocs de cases del carrer Valldonzella i d'alguns espais de la Casa de la Caritat. La nova de l'espai, desproveït de qualsevol mobiliari urbà o de vegetació, ens indica que va ser concebut per no trencar la visual de l'espectacular edifici que domina la perspectiva d'aquest enclavament: el Museu d'Art Contemporani de Barcelona.

El MACBA de Richard Meier és, sens dubte, l'atractiu principal que s'ha volgut posar en rellevància en aquest lloc. L'espai de la plaça està concebut, principalment, per ser usat pels viants i visitants del museu. És un espai per guaitar, per poder admirar amb perspectiva les elegants línies sinuoses, d'un blanc immaculat, que

La plaça d'Emili Vendrell al Raval barceloní: exemple d'espai públic tancat durant molts anys i sense cap mena d'aprofitament per part dels veïns. Fotografia: G. Maza.

caracteritzen l'estètica del museu, que estableixen un contrast impactant amb el color gris i l'estil clàssic de l'antic convent dels Àngels i amb la foscor angosta dels habitatges del carrer Valldonzella.

La funció estètica més òbvia d'aquest espai que podríem considerar com emblemàtic de les pràctiques del contramoviment, és mostrar el contrast entre la llum blanca i els espais amples de la plaça i la foscor de la resta de l'entorn, així com la introducció d'elements per a la regeneració del teixit urbà que l'envolta.

La legitimació del MACBA i de la plaça per part del contramoviment s'ha anat produint a través d'una organitzada programació del Museu portes enfora. La plaça ha esdevingut habitualment, a partir de 1995, una extensió de les sales d'exposició de la institució. D'aquesta política d'irrupció del Museu al carrer són exemple les nombroses exposicions o performances que s'han realitzat i que tenen el barri com a motiu: *Fabrications* (1998), *Solitud a la ciutat* (2000) o *Cases impròpies* (2001). La intenció d'aquestes iniciatives va ser convocar els veïns al museu i fer-los reflexionar sobre la relació del museu i el seu entorn, sobre la vida urbana i l'anomia o sobre les formes d'urbanisme informal, com és el cas de les *favelas* brasileres.

Altres exemples d'aquesta cerca de complicitat dels veïns amb el museu són: *Vecinos del museo* (1996), *Mirades sobre el museo* (1996), *Màscara i mirall* (1997), *Fotografies* de Beat Streuli (1997), *La ciutat de les paraules* (1998), o *Art i espai públic* (2000). En moltes d'aquestes exposicions visuals els protagonistes de la mirada dels fotògrafs eren novament els mateixos veïns del barri o els seus carrers i, també, les accions performatives amb què els artistes interpretaven el lloc.

Aquesta lògica de control simbòlic dels espais públics es fa palesa, per tant, en aquestes pràctiques del Museu que esdevé el principal patrocinador i protector de la nova plaça dels Àngels. Lluny de ser concebut com espai d'encontre espontani, la plaça es transforma sota el pes d'aquestes accions en un espai programat.

Fins aquí podem veure una dimensió "exitosa" del contramoviment, que respon a la concepció

municipal de regeneració urbanística, que posa l'accent en la transformació del teixit social i en la dinamització cultural. Al mateix temps, el MACBA i la plaça dels Àngels es converteixen també en un dels nous pilars d'aquesta nova Barcelona internacional i postolímpica, que vol exportar la imatge d'una metròpoli acollidora, emprenedora i oberta al turisme i als visitants transnacionals i, tot això, sense renunciar a ser una ciutat integradora, capaç de resoldre els conflictes socials i urbans, heretats del passat.

Però, pel seu cantó la gent del barri també s'ha volgut apropiat de manera no programada de l'espai. Així veiem per les tardes nombroses mares joves amb els seus fills petits, que donen una imatge multicolor i multiètnica, que es correspon amb la composició social del Raval. Es tracta, en general de veïns que viuen una mica més cap al sud del barri, veïns autòctons o immigrants estrangers, alguns dels quals acaben d'arribar. Sovint trobem joves adolescents que freqüenten discontinuament l'escola i que es dediquen a jugar a pilota. Però també hi ha d'altres actors en aquest espai. Joves *skaters*, provinents de diferents parts de la ciutat o, fins i tot d'altres països

La plaça d'Emili Vendrell restaurada i oberta al públic: nous espais per a la convivència. Fotografia: G. Maza.

que han adoptat les rampes del Museu i la superfície de la plaça com a pista de patinatge.

Les relacions d'aquesta gent amb els guardes jurat del Museu són de vegades molt tenses i en més d'una ocasió s'ha avisat la policia perquè intervingui tal d'intervenir, ja que s'han anat produint denúncies d'assalts i robatoris a turistes que freqüenten aquest entorn, o bé accidents amb els patins. En altres ocasions s'ha requerit la intervenció dels serveis socials del barri per tal d'afrontar la canalització d'aquesta població "conflictiva" cap a altres espais.

Aquesta altra cara de la plaça és un indicador d'alguns problemes socials que hi ha encara per resoldre i que la reforma i les accions de contramoviment no semblen poder afrontar d'una manera convincent. Tanmateix, per a qualsevol observador superficial, que faci ús de la persuasiva propaganda turística municipal, la plaça dels Àngels es presenta com un bigarrat espai d'encontre multicultural, on es despleguen nombroses iniciatives que cerquen diferents formes d'aproximació intercultural. Una observació més detinguda i crítica, però, ens mostra com les grans inversions en espais públics no serveixen per apaivagar els conflictes socials explícits o latents que amaga aquest enclavament metropolità on els dispositius de tutela que s'estan duent a terme són sovint contestats.

Aquest enclavament és molt lluny encara de l'ideal que es proposava la reforma d'aquest sector del barri, que pretenia convertir la plaça dels

Àngels en un lloc de trobada, en un *collage* humà de caràcter multicultural, obert a la cultura i on les parets del Museu esdevindrien quasi transparents, tot definint un espai sense fronteres separadores que hauria de propiciar la comunicació interactiva, al voltant de l'obra d'art contemporània.

La Rambla del Raval: un gran buit entre dos carrers

Quan un visita per primera vegada la Rambla del Raval, queda impressionat per les seves dimensions, així com per la desmesura que representa amb relació a l'estretor fosca i decrepita dels seus carrers adjacents.

Segons Martí Abella (2000), la creació de la Rambla del Raval (que es va produir entre els anys 1995-2000) és la més gran operació de buidatge físic d'un territori construït que s'ha fet a tot el districte de Ciutat Vella, des de l'inici de la Reforma. La superfície afectada és de 18.362 m², que equival a quatre illes de cases de l'Eixample. Per construir-la es van enderrocar 62 edificis, 789 habitatges i van resultar afectats 1.800 veïns. L'amplada dels anteriors carrers desapareguts (Cadena i Sant Jeroni) era de quatre metres, mentre que l'amplada de la Rambla actual és de 58 m i la seva longitud de 317 m.

En el disseny d'aquest espai domina la idea de produir un gran buit, adornat amb palmeres i fileres de bancs. En tot l'espai central només s'ha col·locat una font i als dos extrems la instal·lació

La plaça del Museu d'Art Contemporani de Barcelona (MACBA): indret de trobada de formes culturals diverses.
Fotografia: G. Maza.

per a la recollida pneumàtica de la brossa. El passeig està rematat amb dues rotondes als extrems, que organitzen el canvi de sentit de la circulació rodada, ubicades a la confluència amb els carrers Sant Pau (al sud) i Hospital (al nord). En aquests dos punts la circulació dels vehicles i dels viants se superposa a la calçada i genera més d'un ensurt.

La Rambla del Raval va ser inaugurada el dia 21 de setembre de l'any 2000 amb un lema ben explícit de contramoviment social, recollit al cartell de l'acte inaugural: "La Nova Rambla del Raval per a la gent" i "El Barri del Raval donarà la benvinguda a la senyora Llum i al senyor Espai". D'aquesta manera el nou espai se'ns presenta com un do de la ciutat cap als veïns i, al mateix temps, com la recuperació d'un territori urbà que havia romàs en un estat de tenebres.

La presència de l'Ajuntament a la Rambla, com a principal programador de les activitats que es duen a terme, és constant i té un clar significat de tutela paternalista. Hi ha tot un seguit d'activitats que es van succeint any rere any i que poden tenir el segell directe del municipi o bé d'alguna de les entitats satèl·lit ubicades al barri: el concurs de puntaires i Carnaval infantil al mes de febrer, la concentració d'estàtues humanes a l'abril, la mostra d'entitats del barri al maig, els actes de la Festa Major al juliol. Hi ha, és clar, molts més actes puntuals: exposicions, jornades, concentracions, entre altres.

Malgrat aquests esforços municipals per atrau-

re la població del barri cap a aquest nou espai de pretesa centralitat, la Rambla només és ocupada habitualment per un contingent de veïns dels carrers adjacents: estrangers d'origen pakistanès i autòctons en situació de marginació social. Els primers tendeixen a ocupar la part central del passeig, mentre que els altres solen situar-se a les voreres laterals.

La manca d'iniciativa d'altres sectors socials, de dins i de fora del barri, per apropiarse d'aquest espai públic es veu, però, suplantada per aquest conjunt d'iniciatives tutelars, que no aconsegueixen de cap manera pal·liar la sensació de buit físic que experimenta el passejant casual en aquest indret. No s'han recuperat de cap manera les velles trames urbanes preexistents. La majoria dels antics residents de les illes de cases desaparegudes amb la reforma urbanística han desaparegut, com es preveia, però no han estat substituïts per aquells sectors de capes mitjanes que els ideòlegs del contramoviment urbà havien previst. Com a *no man's land* provisional, la rambla del Raval resulta un lloc inquietant, en la mesura que no ha estat "domesticat":

Alguns dels vells i nous veïns d'aquest gran receptacle buit que és avui la Rambla del Raval observen amb preocupació la dimensió desconeguda d'aquest gran solar ple de sol. En un barri conegut pels seus carrerons, humitats i insalubritats, mai no hi ha gaire sol, però sí que existeix aquesta sensació d'espai fora de tota proporció, de frontera o terreny de ningú, més que de plaça

comuna que permeti cosir, tramar. La Rambla del Raval i el seu futur és avui un gran problema i una gran oportunitat. Un problema si no s'aconsegueix omplir l'espai amb trames urbanes i civils que permetin avançar sense perdre diversitat i cohesió. Tots sabem que el buit social no existeix. Si des dels poders públics no s'aconsegueix fer participar els veïns, els comerciants i les entitats en la governació, en la responsabilització d'aquest espai públic, altres trames clandestines i delictives l'ompliran (Ribas i Subirats, 2001: 144).

No hi ha dubte que, en comparació amb l'èxit real o aparent de la plaça dels Àngels, la Rambla del Raval representa un fracàs. Per què? Creiem que per causa d'una programació mal concebuda. D'una banda, el desnonament dels antics veïns va expulsar, de manera volguda, quasi dos mil veïns, que s'han instal·lat en altres indrets del barri. D'altra banda, i a diferència del que va succeir a la plaça dels Àngels, a la Rambla no hi ha hagut cap element mobilitzador orientat a un altre tipus de població: no hi ha cap institució, cap equipament que tingui la capacitat d'atreure nous visitants o usuaris, com succeeix amb el MACBA o amb el CCCB. Fins ara, no s'ha instal·lat cap comerç o empresa de prestigi, tot just un Cibercafé i un bar musical nocturn, l'anunciat projecte de construcció d'un gran hotel al bell mig del passeig, al cantó de l'antic carrer Cadena, així com l'enderrocament de molts més edificis del seu perímetre, que hom espera que siguin substituïts per nous edificis i una població diferent, són algunes de les noves accions de contramoviment previstes, dins aquesta política d'anar cercant un cor artificial, un nou centre neuràlgic per al barri.

Dos "espais esquena": el Parc de Sant Pau del Camp i la plaça Salvador Seguí

Aquest parc mínim –Horts de Sant Pau– decidament serè, s'entén millor des del passat: el lloc estava farcit de cases. Edificis de pedra i totxo, plens de xacres, que arribaven fins als límits de Sant Pau del Camp, una relíquia encongida sota la sensació d'haver quedat fora de lloc. S'entén el parc, si s'hi arriba des del carrer de Sant Pau, que és una via que teòricament obre el camí entre la Rambla i el Paral·lel, però que a la pràc-

tica ningú no recorre de banda a banda; el personal, doncs, va mutant a mesura que s'avança Raval endins i no és aventurat dir que el canvi de guàrdia, la frontera, es produeix a la plaça de Salvador Seguí, un forat obert on conflueixen totes les gentes i totes les olors, les expectatives i el desencant, la integració i la marginalitat. Aquí el barri ensenya a parts iguals guanys i derrotes humanes; les deixes de la mitologia fosca de Robadors i la nova realitat que s'ha obert pas a cops d'excavadora des dels habitatges socials de l'Illa de Sant Ramon. L'espai, doncs, cavalca sobre un ritme urbanístic desigual, entre el passat xacrós i el futur d'enderrocs que es comença a notar en les raconades llises, d'asfalt i sol i aire lliure. Però el barri s'aferra tant a la seva tradició de duresa que és corrent trobar un grup de criatures jugant sobre el paviment despullat, menystenint la presència nouvinguda del parc a dues passes. La gent del Raval pots ser es malfia de la gespa, després de segles de no veure-la." (Gabancho i Freixa, 1995: 32).

En aquest text ens trobem de nou amb un exemple de retòrica paternalista i tutelar, molt similar a la del cartell de benvinguda a la Rambla del Raval. En aquest cas, però, es tracta de dos espais "molt menys periodístics que els referits abans. El Parc dels Horts de Sant Pau del Camp i la plaça Salvador Seguí, a diferència dels anteriors, han nascut com a espais erms de gent nova, sense cap atractiu per al vianant o el visitant extern, com una terra de ningú. Constitueixen el negatiu d'aquells altres espais més celebrats i atractius. Es caracteritzen per ser llocs de trobada dels veïns que hi viuen més a prop, però no han servit per canviar l'ambient ni els públics preexistents. Uns espais, en fi, sense animadors ni patrocinadors.

A Sant Pau del Camp els planificadors urbans van concebre un jardí en el lloc on anteriorment se situava una fàbrica en estat ruïnós. Es van conservar alguns testimonis de l'antiga activitat industrial, com la xemeneia, i es va aixecar el nivell del terra, tot creant feixes de gespa a diferents nivells. Amb l'elevació del terreny es pretenia realçar la visió de l'església romànica situada dins el recinte del parc, encara que el resultat final va ser

La plaça del MACBA: diversitat d'estils de vida i de formes de concebre la realitat. Fotografia: Gaspar Maza.

que el temple va quedar mig tapat i gens realçat.

Durant el procés de construcció d'aquest enclavament, entre el 1990 i el 1992, es van tancar locals com Barcelona de Noche, El Molino o el Teatre Arnau i també es va produir un desplaçament de les activitats de prostitució cap al proper carrer de les Tàpies i cap a altres indrets com els carrers Robadors i Sant Ramon (Maza, 1999).

Des de la seva inauguració el parc ha servit de punt de trobada per als joves, però també s'hi juga informalment al costat d'un terreny de petanca, la gent gran hi passeja els seus gossos i les mares treuen els seus fills petits a prendre el sol. Al capvespre el parc queda tancat, com a mesura preventiva d'eventuals activitats delictives, encara que aquestes es desenvolupen al voltant de les entrades de l'aparcament annex o a les rodalies del Paral·lel. La policia hi té una presència constant, especialment per la nit i les batudes hi són freqüents. Aquest entorn urbà, doncs, malgrat les intervencions urbanístiques, continua sent un lloc perillós i poc recomanable per a la gent de la ciutat i per als visitants. Es tracta d'un lloc sense programa. Cal considerar, doncs, que aquesta in-

tervenció urbanística, igual que ha succeït amb altres indrets del Raval, no ha servit ni per millorar el teixit social del barri ni per "netejar" la seva imatge de perillositat davant els ciutadans de Barcelona.

La plaça de Salvador Seguí sorgí als anys cinquanta com a conseqüència de l'esponjament de la presó La Galera i, des de la seva creació fins ara, ha ocupat un dels llocs més contradictoris i conflictius del barri.¹ En aquest lloc han aparegut escassament les accions del contramoviment, mentre que el públic estable que el freqüenta s'ha caracteritzat sempre per la seva marginació. Aquí tampoc no han existit programes d'activitats, excepte algunes accions puntuals. És habitual trobar-hi nens jugant, policia, vagabunds, persones venent roba usada o prostitutes que treballen al carrer veí de Robadors. És un espai que s'ha mantingut sempre sense cap element de disseny, sense arbres, ni ombres i sense

1. Durant l'elaboració d'aquest article s'ha iniciat una nova remodelació d'aquesta plaça, fruit del projecte denominat «illa Robadors», que té com a objectiu conservar l'espai de la plaça, i transformar íntegrament els seus voltants amb la instal·lació d'un hotel i d'un centre comercial en un dels seus cantons.

cap espai per a un ús diferenciat i específic.

A diferència de la Rambla del Raval, en aquest espai no hi ha ni barreja de públics, ni programacions municipals o paramunicipals. Consultat un dels responsables del Districte de Ciutat Vella sobre aquesta absència de l'Ajuntament en la dinamització de l'indret, ens va respondre que, més enllà de sentir impotència per redreçar la situació, el problema bàsic és que cap entitat vol organitzar-hi res: «hi ha conflictes, problemes, i la gent de l'entorn s'enfronta als programadors dels actes.»

Una nota de possibilitat: la renovació dels jardins d'Emili Vendrell

Els jardins d'Emili Vendrell són un darrer exemple en aquest itinerari a través de les accions contradiccions del contramoviment, vistes en forma de procés. La paradoxa d'aquest cas rau en el fet que va ser tancada al públic a mitjan els anys vuitanta, poc temps després de la seva inauguració, per ser reinaugurada de nou l'any 2002. Durant aquests anys aquest espai va experimentar un cicle complet: primer d'auge efímer –ja que el projecte va ser publicitat internacionalment com una obra singular del microubanisme barceloní– i després d'una llarga decadència pel seu tancament, un nou auge en la seva reinauguració.

És un espai guanyat per esponjament, a partir d'una idea de microcirurgia urbana, que no volia trencar l'estructura del carrer. Això va suposar que l'espai de la plaça va quedar murallat pels murs preexistents i va esdevenir un lloc insegur. L'absència de llum, de ventilació, l'escassa circulació de persones van acabar produint el seu tancament, per tal de prevenir problemes com el tràfic de drogues o conflictes d'altre tipus. (McDonogh 1999).

La reinauguració, ja sense murs, es va produir l'abril de l'any 2002, amb la presència de l'alcalde de la ciutat. Aquest esdeveniment va ser presentat com una reestrena per part de les autoritats polítiques que van evitar el debat sobre el passat de fracàs i sobre les seves responsabilitats. Pel contrari, el fracàs és suplantat ara com un èxit contemporani, ja que són ells qui l'han obert de

nou i l'han «alliberat». Les possibilitats que obre aquesta intervenció arquitectònica i política ens vol transmetre aquí un sentit positiu, que tapa els errors del contramoviment en etapes anteriors. Però, al mateix temps, ens ofereix la possibilitat d'una altra reconstrucció social i espacial, la dels veïns que han començat a fer-ne ús, a reintegrar-la dins el teixit social del carrer i del barri.

Conclusions

Si es valora l'èxit d'un projecte de transformació urbana a partir del seu grau d'obertura cap a nous sectors socials, que s'incorporin a la vida del barri, l'experiència del Raval és variada: el sector nord del barri, que era el menys degradat socialment, dona símptomes d'una nova dinamització econòmica i d'una variada gamma de nous públics; el cas de la plaça dels Àngels seria el millor exemple. Pel seu cantó, el sector sud (el barri Xino) ens mostra una Rambla del Raval que no acaba d'atreure públics nous sense l'ajut de la programació i l'esponsorització; d'altra banda, la política de reforma de places (Parc dels Horts de Sant Pau del Camp, plaça Salvador Seguí, plaça d'Emili Vendrell) constitueixen un fracàs absolut. Aquests darrers espais, que hem qualificat d'"esquena", no sols no han atret públic nou, sinó que els seus usuaris naturals, els veïns de les rodalies, han restat al marge, de manera que el contramoviment ha estat vençut en la majoria dels casos pels seus propis errors.

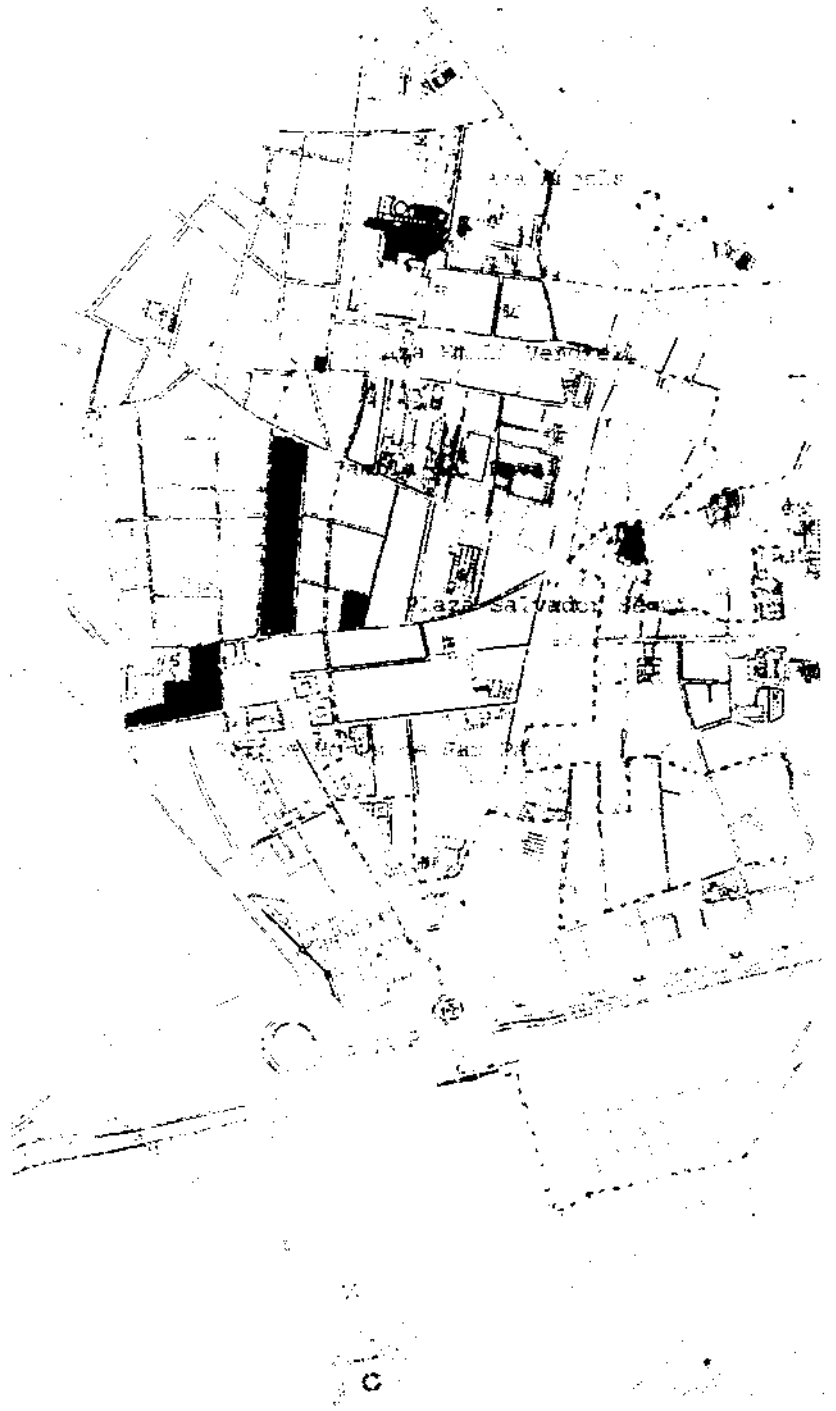
Si tornem a les preguntes inicials d'aquest article, ens podem plantejar per què un projecte de la magnitud del PERI del barri del Raval no ha generat una resposta social significativa, malgrat els milers de persones afectades per les intervencions urbanístiques que s'han dut a terme. En molts sentits resulta evident que la major part de les millores que ha experimentat el barri del Raval estan pensades més en termes de "guanyar" aquest districte històric per al turisme i per als usuaris de la resta de la ciutat, que per millorar les condicions de vida dels seus veïns o per contribuir a l'organització d'un moviment social orientat als propis interessos dels veïns. Per què

Plànol del Raval amb els nous espais d'intervenció pública. Fotografia: Gaspar Maza.

serveix i a qui serveix aquest espai desmesurat de la Rambla del Raval, que va suposar el desplaçament de 1.800 veïns? Com és que la majoria dels edificis que donen a la Rambla i els dels seus carrers adjacents es troben en un estat de degradació insostenible? No seria millor emprar els diners municipals a fer intervencions sobre aquests focus de misèria, més que dedicar-los a esponsoritzar la creació d'un gran hotel i una galeria comercial? Està justificat l'enderrocament de tot un seguit d'edificis de valor artístic i patrimonial, malgrat la protesta d'alguns sectors ciutadans i d'alguns professionals de l'arquitectura?

Per què, en tot cas, les respostes han estat tan sectorials i tan disperses? Per què les associacions de veïns s'han mobilitzat tan poc i han acceptat tan fàcilment els fets consumats? Quin paper han jugat en tot aquest procés les innombrables associacions, oenagés i entitats públiques i privades que s'han constituït al barri per afrontar la presència dels diferents col·lectius d'immigrants? Sembla, en tot cas, que hi ha una desproporció entre els problemes socials reals que genera la població del Raval i la variada gamma de mesures de control directe o indirecte que les diferents administracions públiques han establert al barri.

Tinguem en compte que l'estructura de la població del barri és molt diversa, fragmentada i amb interessos contradictoris: residents tradicionals de classe obrera, nous residents, classes mitjanes, artistes, intel·lectuals i professionals liberals, empresaris i comerciants, immigrants estrangers i sectors vinculats amb la prostitució, a banda de petits traficants de droga, que no ne-

cessàriament viuen al barri. Juntament amb els residents, especialment durant els darrers anys, el barri té un variat ventall d'usuaris, visitants i consumidors externs: estudiants dels centres universitaris instal·lats al barri, visitants de l'àmplia oferta de museus, centres de cultura i galeries d'art, usuaris de les biblioteques, clients dels restaurants, hotels i centres d'oci i, en general, una gran massa de turistes i visitants que, malgrat la "mala fama" del barri, tenen interès per visitar-lo.

Tota aquesta diversitat, que és palpable quan

s'observa amb deteniment el barri, ajuda a entendre la pluralitat i la contradicció de les veus que s'han aixecat al llarg dels darrers deu o quinze anys per donar la seva opinió o per protestar contra l'orientació que ha anat prenent el procés de reforma del barri. No hi ha (potser, també, no hi pot haver) un front veïnal unit, que acompanyi i dialogui amb les instàncies públiques i privades que estan executant el pla urbanístic més important de la història del barri, des de l'època de la seva constitució com a barri industrial i residencial, a inicis del segle XIX.

El que resulta més estrident, però, és la desproporció de mitjans emprats per apaivagar l'eventual i molt improbable cristallització d'un moviment social (veïnal o sectorial) dins el barri. Aquests esforços són principalment municipals, mitjançant les nombroses publicacions que edita el Districte I, sobretot, a través d'una constant i intel·ligent mediació d'agents municipals amb un gran nombre d'entitats i associacions (incloses les de veïns), que prevenen la possibilitat de qualsevol mobilització estrident. La concertació i el diàleg són la imatge externa d'una política de control de la població i de la vida pública del barri, que podem qualificar de dispositius de contramoviment social. Aquest contramoviment s'empara, però, en les actituds i en els prejudicis que la burgesia barcelonina ha tingut sempre amb relació al barri i als seus habitants. Si resulta desmesurat i incorrecte identificar tot el Raval com a barri Xino, no és menys cert que una majoria de barcelonins utilitza aquest esquema metonímic. L'evidència que el "mal social" de la prostitució i el tràfic d'estupefaents és avui en dia un fenomen estès a tots els sectors de la ciutat de Barcelona i a totes les capes socials té com a conseqüència que no es pugui identificar la marginalitat "perillosa" del barri a partir d'aquests atributs. És aleshores quan es posa l'accent en els problemes per a la convivència que suposa la presència de nombrosos col·lectius d'estrangers.

Es tracta, sens dubte, de la realització concreta d'una cultura de control establerta en segles passats que veia el barri com un lloc lleig, perillós i inquietant. Tant se val si el problema principal no és de perillositat social i de control, sinó de po-

bresa. Tant se val si el que es requereix no són mesures de control, sinó programes socials que proporcionin als veïns treball, habitatge acceptable i educació. El mite del barri se superposa a la capacitat d'anàlisi dels diferents agents, públics i privats, que intervenen a la seva vida quotidiana. Sense voler-ho, els mateixos voluntaris, assistents socials, religiosos i grups seglars que participen en els nombrosos programes d'inserció social, d'ajut familiar o de distribució d'aliments contribueixen d'alguna manera a fomentar els prejudicis sobre el barri com a focus de misèria i de marginalitat. L'altra associació, la que vincula marginalitat amb perillositat, no cal alimentar-la, ja que forma part consubstancial del mite urbà dels barcelonins sobre el Raval. Però, com qualsevol mite, les seves contradiccions i contextos ens ofereixen altres possibilitats de crítica i canvi, a través d'una lectura sistemàtica i oberta. Per l'anàlisi del barri com a construcció humana dels habitants i l'impacte de les cultures de control urbanes, potser l'antropòleg pot contribuir a nous espais oberts de pensament i de vida social on el primer és la gent.

Bibliografia

ABELLA, Martí (1999) «Ciutat Vella. El cor antic». A: AJUNTAMENT DE BARCELONA. *Barcelona 1979/2004, del desenvolupament a la ciutat de qualitat*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, p. 109-116.

AIGUADER MIRÓ, Jaume (1929) «La perversitat del districte cinquè». *Mirador* (23 maig 1929), p. 17.

AJUNTAMENT DE BARCELONA (1981) *Informe sociològic del Districte V*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

A. O. R. (1936), «Del vivir revolucionario y la dignificación del barrio chino». *Solidaridad Obrera* (20 agost 1936).

ARTIGUES, Jaume; MAS, Francesc; Suñol, Xavier (1980) *El Raval: història d'un barri servidor d'una ciutat*. Barcelona (Col·lecció El Raval).

BERTRANA, Prudenci (1936) «El femer urbà». *L'Esquella de la Torratxa* XXV, p. 248-151.

BOATWRIGHT, Dorsey; UCELAY DA CAL, Enric (1984) «La dona del barrio chino: l'imatge dels baixos fons i la revista 'El escandalo'». *L'Avenç*, 76. (XI), p. 26-34.

BORINOT, El (2001), «Demoliendo Barcelona. La frivolidad de la Rambla del Raval». *El Borinot*, núm. 6, revista electrònica [http://www.gracianet.org/borinot/Borinot6/abarrisl.htm].

FUSTER I SOBREPÈRE, Joan (1999) «La intervenció regeneradora». *Barcelona, Metròpolis Mediterrània*, núm. 45, p. 34-38.

FRIEND (1930) «De día en día: un tristemente célebre barrio». *Correo Catalán* (30 gener 1930).

GABANCHO, Patrícia; FREIXA, Ferran (1995), *La conquesta del verd. Els parcs i els jardins*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

GARCIA FARIA, Pedro (1884) *Memoria: Saneamiento de Barcelona*. Barcelona: Est. Tipogràfic Socios de N. Ramirez y Cia.

GUALLAR, Àngel (1964), «Siete mil familias afectadas por una mejora urbana: La Avenida García Morato aniquilará definitivamente el famoso 'Barrio Chino'». *Diario de Barcelona* (6 de febrer de 1964).

KAPLAN, Temma (1992) *Red City, Blue Period: Social Movement's in Picasso's Barcelona*. Berkeley: University of California Press.

MAZA GUTIÉRREZ, Gaspar (1999) *Producción, reproducción y cambios en la marginación urbana. La juventud del barrio del Raval de Barcelona 1986-1998*. Tarragona: Universitat Rovira Virgili. [Tesi doctoral inèdita.]

MCDONOGH, Gary (1987), «The Geography of Evil: Barcelona's Barrio Chino». *Anthropological Quarterly*, vol. LX, núm. 4, p. 174-185.

MCDONOGH, Gary (1993), «The Face Behind the Door: European Integration, Immigration and Identity». A: Wilson, T. and M. Estellie SMITH, ed., *Anthropological Perspectives on European Economic Integration* Boulder, Westview Press, p. 143-166.

MCDONOGH, Gary (1999) «Discourses of the City: Ur-

ban Problems and Urban Planning in Barcelona.» *Theorizing the City New Urban Anthropology*. Setha Low, ed. New Brunswick: Rutgers University Press, p. 342-376.

PEIRÓ, Julián (1981) «Las Ramblas están 'limpias', pero vacías». *El Periódico* (21 octubre 1981), p. 30.

PUJADAS, J. J.; BAPTISTA, L. (2000) «Confronto e entreposição: os efeitos da metropolitanização na vida das cidades». *Forum Sociológico* (Lisboa), núm. 3-4 (II sèrie), p. 293-308.

RIBAS, C.; SUBIRATS, J. (2001) «La Rambla del Raval, una oportunitat?». A: BORJA, J.; MUXI, Z. *Espai públic: ciutat i ciutadania*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 144.

ROMANÍ, Oriol (1992) «Marginación y drogodependencia. Reflexiones en torno a un caso de investigación-intervención». A: ÁLVAREZ URÍA, F. (Comp.) *Marginación e inserción. Los nuevos retos de las políticas sociales*. Madrid: Endymion, p. 259-281.

SAGARRA I TRIAS, Ferran (1998), «El Raval, un creixement a estrebades». Conferència llegida el dia 3 de març de 1998 al Centre de Cultura Contemporània en el marc de l'exposició «Escenes del Raval». Edició electrònica: <http://www.ccchxaman.org/Raval>.

SALINAS I REBOUL, Marta (1999) «El forat de la vergonya». *L'Altraveu*, [http://www.altraveu.org/antics/u23.htm]

SALUT, Emili (1938) *Vivers de revolucionaris: apunts històrics del districte cinquè*. Barcelona: Llibreria Catalònia.

TORRES, Maruja (1997) *Un calor tan cercano*. Madrid: Alfabuara.